

ESKİ SİDE HALKININ YAZI VE DİLİ

Prof. Dr. H. TH. BOSSERT

Türkçeye çeviren: U. BAHADIR ALKİM

Bir Pamfilya şehri olan Side'de ayrı bir lisanın konuşulmuş olduğunu, Arrianus'un bir kaydında bulmaktayız. Bithynia'daki Nikomedeia şehrinde doğmuş olan ve faaliyeti takriben M. s. 160 yıllarına rastlayan Anadolu'lu bu müellif, "Anabasis,"inde (I 26,4) Büyük İskender'in Side'ye yapmış olduğu sefer vesilesiyle şunları kaydeder:

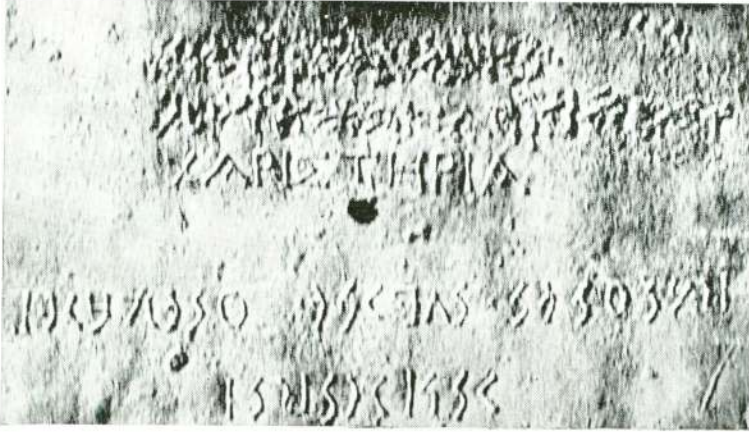
Ἄλεξανδρος δὲ ἐπὶ Σίδης ἦει, εἰσὶ δὲ οἱ Σιδῆται Κυμαῖοι ἐκ Κύμης τῆς Αἰολίδος. Καὶ οὗτοι λέγουσιν ὑπὲρ σφῶν τόνδε τὸν λόγον, ὅτι ὡς κατῆράν τε ἐς τὴν γῆν ἐκείνην οἱ πρῶτοι ἐκ Κύμης σταλέντες καὶ ἐπὶ οἰκισμῷ ἐξέβησαν, αὐτίκα τὴν μὲν Ἑλλάδα γλώσσαν ἐξελάθοντο, εὐθὺς δὲ βάρβαρον φωνὴν ἔεσαν, οὐδὲ τῶν προσχώρων βαρβάρων, ἀλλὰ ἰδιαν σφῶν οὐπω πρόσθεν οὔσαν τὴν φωνήν. καὶ ἔκτοτε οὐ κατὰ τοὺς ἄλλους προσχώρους Σιδῆται ἐβαρβάριζον.

"İskender Side'ye yürüdü. Side'liler Eolya'da kâin Kyme menşe'li olup Kyme'liler adını taşırlar ve kendileri hakkında : Kyme'li ilk muhacirlerin bu havaliye ayak bastıkları ve iskân için (gemilerinden) karaya çıktıkları zaman bundan kısa bir müddet sonra Yunancayı unuttuklarını, fakat komşuları olan Barbarlarınkini değil, bilâkis —evvelce mevcut olmıyan— yalnız kendilerine mahsus bir dili görüştüklerini naklederler. O vakittenberi Side'liler, yabancı olan ve fakat komşularınıninkine de benzemiyen bir dili konuşmaya başlamışlardır,, .

Müellif Arrianus'un vermiş olduğu kayıtlardan, şehir ananesine göre vaktiyle Kyme'li Yunanlıların Side'de mukim oldukları fakat aynı şehirde oturan Barbar sakinleri arasında lisanen yüksek bir mertebede buldukları gibi bir neticenin çıkması icap etmektedir. Arrianus'a göre Side'nin yerli dilinin, Barbar komşularınıninkine uymaması gerekmektedir. Pamfilya'da M. s. I. yüzyılda Yunancadan başka yerli bir dilin de konuşulmuş olduğu *Acta Apostolorum*'daki (Yeni Ahit, Resullerin işleri) kayıttan da anlaşılmaktadır. Nitekim Acta

Apostolarum'da (II, 10) Kappadokya, Pontus, Asya, Friky ve Pamfilya gibi Küçük Asya dilleri tefrik edilmektedir. Pamfilya-Yunancası dialekti ile meşgul olmuş bulunan Yunan dili müte-hassıslarının hepsi, Pamfilya - Yunancasındaki muayyen teza-hürlerin ancak Yunanca olmıyan bir temel - lisanın tesiri ile izah edilebileceği hususunda müttehittirler. Acaba Side dili de Pamfilya Yunancasına tesir eden temel - lisan mıdır? Yahut ta bu temel - lisanlardan biri midir? Eğer öyle ise, Side dili, Arrianus'un da kaydettiği gibi, mahallt Pamfilya lisanından ayrılmalı mıdır? — Şimdiye kadar bu sorulara cevap verilemiyordu; zira Side'ceye dair bütün malûmatımız Hesychios'un luğatındaki şu bir tek kelimeye münhasır kalmakta idi: ζειγάρᾱ, ὁ τέτιξ παρὰ Σιδήταις. Malzemenin bu kadar az olmasına rağmen, -doğruluğunu kabul etmemiz gerektiği takdirde - bu luğat bizi kâfi derecede tenvir edici mahiyettedir. Çünkü, "cır cır böceği,, veya "çekirge,, anlamına gelen kelimenin Side dilinde "ζειγάρᾱ,, sadasını taşıdığını öğrenmekteyiz. "ζειγάρᾱ,, kelimesi, Lâtince de aynı mânâya gelen *cicada* kelimesinden güçlkle ayrılabilir. Bence malûm olduğuna göre, âhengi taklidiye nazaran teşekkül etmiş olan bu kelime diğer Hindo-Avrupaî dillerinde bu şekilde görülmez. Maamafih *cicada* kelimesi Lâtinceden müştak dillere geçmemiş te değildir. Provence-lehcesinde *cigala*, Fransızcada *cigale*, İtalyancada *cicala* ve İspanyolcada *cigarra* suretinde mevcuttur. Tesadüfe inanmıyan bir kimse, Türkçede bulunup başka bir etimolojisi olan çekirge kelimesinin mevcudiyetine rağmen - bu Side kelimesini Hindo-Avrupaî lisanlara ait bir kelime addedecek ve r/l-d değişimini göz önünde tutacaktır.

Bu vesile ile, Milet'li müellif Hekataios'un (M. ö VI. yüzyıl ortası), Stephanus Byzantinus tarafından bize kadar intikal ettirilmiş bulunan bir fragmentini zikretmek faydadan hâli olmayacaktır (bk. Σίδη): Σίδη, πόλις Παμφυλλίας, ὡς Ἑκαταῖος Ἀσίᾳ. κέκληται δὲ ἀπὸ Σίδης τῆς θυγατρὸς Μενταύρου, γυναικὸς δὲ Μώλου, ἀφ' οὗ ἡ νῆσος. Bu kayda göre Side şehri, Minotauros'un kızı olup Molos adlı birisiyle evlenen Side tarafından tesis edilmiştir. Bir adaya da Side'nin zevcinin adı verilmiştir. — Bu isimde bir ada malûm olmadığından dolayı eski müfessirler bile Hesychios luğatında geçen "Molos,,u "Kimolos,, (Κίμωλος) suretinde tashih etmişler ve Kimolos adında da, sabun toprağı ile meşhur Melos ile Siphnos arasındaki Kiklad-adasını aramışlardır. Nasıl olursa olsun, Hekatai-

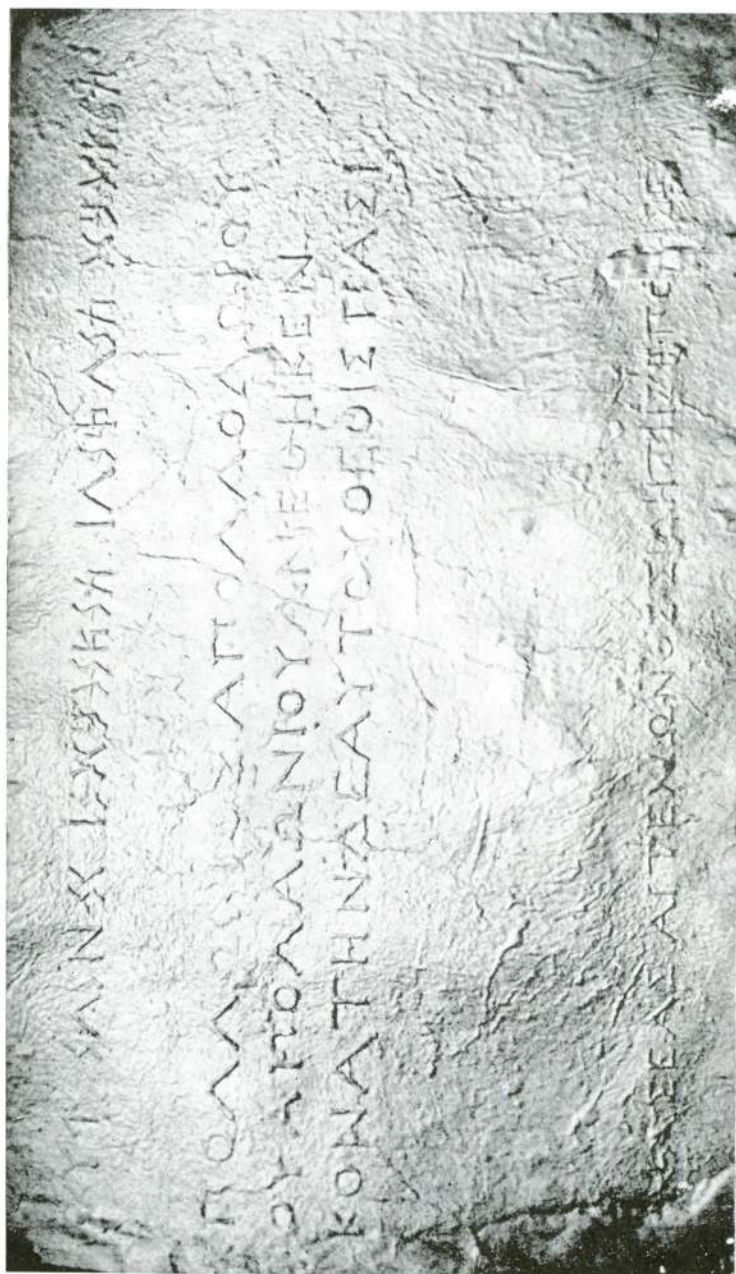
Res. 1 — Side'de bulunmuş olan Artemon yazıtının estampajı.
Abb. 1 — Abklatsch der Artemon - Inschrift aus Side.

~~ΜΟΝΑ~~
ΑΡΤΕΜΟΝΑΟΝΟΥ
ΧΑΡΙΣΤΗΡΙΑ

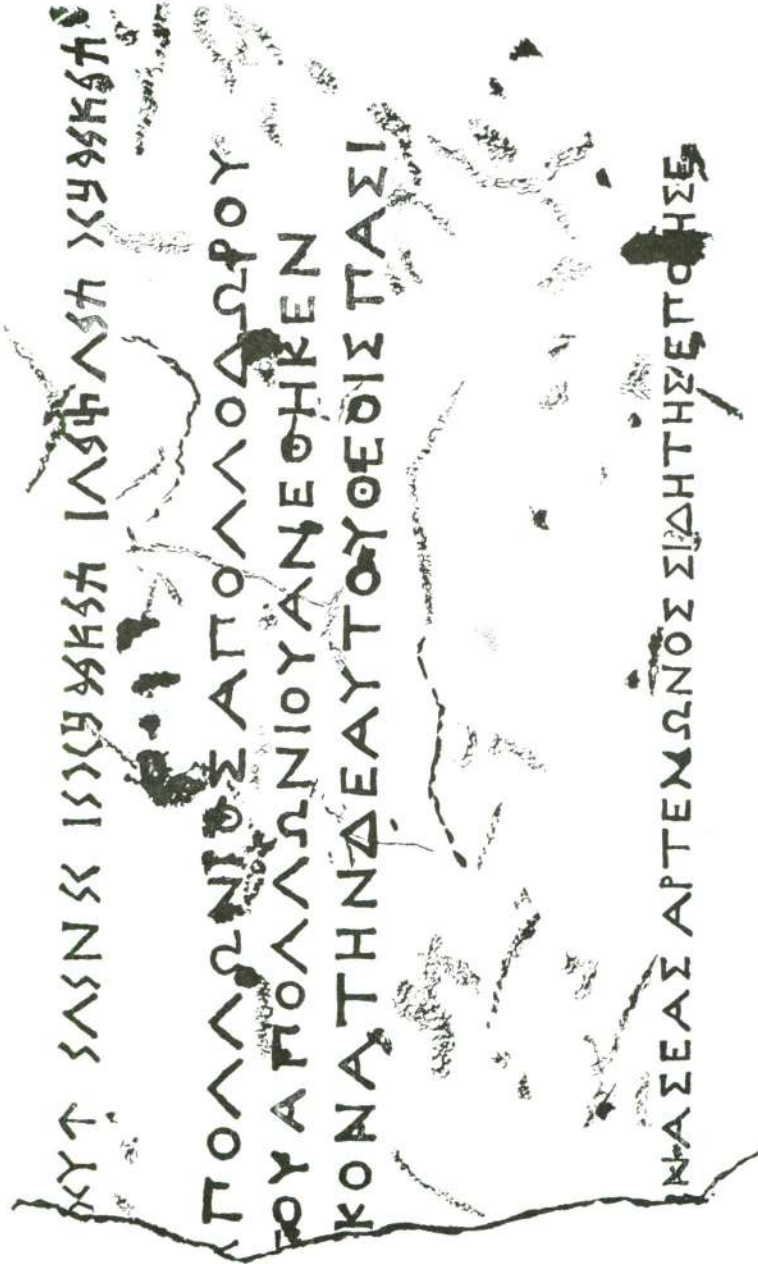
ΙΝΚΥΤΗΣΟ ΙΝΚΥΤΑΣ ΣΙ ΣΟΣΥΠ
ΙΣΥΣΙΚΙΣΣΚ

Res. 2 — Side'de bulunmuş olan Artemon yazıtının deseni.
Abb. 2 — Zeichnung der Artemon - Inschrift aus Side.

Res. 3 — Side'de bulunmuş olan Apollonios yazıtı estampajının fotoğrafı.
Abb. 3 — Aufnahme des Abklatsches der Apollonios - Inschrift aus Side.

Res. 4 — Side'de bulunmuş olan Apollonios yazıtının deseni.
 Abb. 4 — Zeichnung der Apollonios - Inschrift aus Side.

Res. 5
Abb. 5

14323VΛ4N

Res. 6
Abb. 6

124VΛ4N
2

Res. 7
Abb. 7

14723VΛ4N

Res. 8
Abb. 8

14723VΛ4N

Res. 9
Abb. 9

Res. 5-9 — Side meskûkâtî lejandları.
Abb. 5-9 — Sidetische Münzlegenden.

A	a	γ	π
Υ	ä	γ	π
M	ā	2	ν
B	b	O	O
1	d	+	P
4	e	9	τ
8	f	7	S
1	g	3	š
1	i	T	t
0	!	E	τ
K	K	↑	δ
1	L	4	u
Υ	λ	1	υ

Res. 10 — Lidya Alfabeti.
Abb. 10 — Das lydische Alphabet.

		Apollonios	Artemon	Side	
1	p	ϕ	ϕ	ϕ	π
2	u/o	ϛ	ϛ		o/Ω
3	l	κ		β	Λ
4	n	ϛ	ϛ	ϛ	N
5	i?	ϛ	ϛ ϛ	ϛ ϛ ϛ ϛ	I?
6	o/u?	ϛ	ϛ		O?
7	r/λ	∧	∧		Λ/P
8	d	ϛ			Δ
9	?s?	I	I	I	
10	a	ϛ	ϛ		A
11	m	<	<		M
12	ś?	N		μ ν ν	Σ?
13		↑		↑ ↑	
14	e?	ϛ		ϛ ∨	H?
15			∪ ∪		
16	ϛ		o	o o o	Θ
17			ϛ	ϛ ϛ ϛ ϛ	
18	t		7		T
19			ϛ		
20	δ?			Ω Ω Ω Ω	Δ?
21				ϛ ϛ ϛ ϛ	
22				ϛ	
23				ϛ ϛ	
24				ϛ	

Res. 11 — Sada kıymetleri ve Yunanca mukabilleri ile birlikte Side yazıtındaki işaretleri gösterir liste.

Abb. 11 — Tabelle der sidetischen Zeichen mit ihren griechischen Entsprechungen.

os'un kaydettiği tesis ananesi, Side iskânını Girit'teki Minos'lular ile ve dolayısıyla Kiklad sekencesi ile birleştirmektedir. Arrianus'tan bize intikal eden kuruluş tarihinin, Side ahalisini mutlak surette Yunanlılara irca temayülünü göstermesinin, buna mukabil ondan daha eski olan Hekataios'un kaydında böyle bir husustan hiç bahsedilmemiş bulunmasının sebebi âşikârdır. Bu gün artık teyyüt etmiş bulunan Hekataios'un kaydı bir an için tercih edilmese bile, bilhassa Büyük İskender devrinde "*Panhellenismus*,"un yayıldığıнын hatırdan çıkarılmaması gerektiğini de düşünmek lâzımdır; bu "*Panhellenismus*,"un Arrianus tarafından verilen malûmata tesir etmemesi vârid olamaz. Hekataios, kitaplarının birinde: "bu kitapta bulunan her şeyi - doğru addettiğim gibi - böylece kaydediyorum; çünkü Yunanlıların ananeleri birbirini nakzette olup bana da gülünç görünmektedir," diye yazmakla her şeyi "Yunanlılar,"a irca etme teşebbüsünün daha M. ö. VI. yüzyılda şüphe ile karşılanmış bulunduğunu da söyleyebilmekte idi. Hele bilhassa Küçük Asya'da, her şeyi Yunanlılara götürme gibi hatâlı bir tarih ircasına karşı yaptığımız tenkitte haklı olmamız gerektir.

"σίδη,": "nar," anlamına gelir. Bu sebepten, bu meyve bir çok Side sikkelerinin üzerinde bir dereceye kadar "temyiz edici," şehir arması vazifesini görür. Tesadüfen Yunanca'ya geçmiş olan "σίδη," kelimesi de, her halde Side şehrinin Hindo-Avrupaî olmiyan lisanına ait bulunmalıdır; nitekim Yunanca'da "nar," için "ῥο(υ)ά," kelimesi vardır. Bununla beraber bu meyveye delâlet eden kelime, bilhassa narın, Anadolu'da ve Akdeniz havzasında geniş mikyastaki taammümü dolayısıyla "tipik," bir Side kelimesi olmiyabilir ve başka bir dilden Side'ceye girmiş bulunabilir.

Malûm olmiyan bir dilin karakteri hakkında bazı mütalea beyan etmek hususunda iki kelimenin kâfi gelmiyeceği kendiliğinden anlaşılır bir keyfiyettir. Yerli Side dili ile kaleme alınmış yazıtlar tanınmadığı müddetçe, Side'ceye dair ileri sürülmeye çalışılan bazı fikirler, malzemenin kifayetsizliği yüzünden, başarı kaydedememe zaruretinde kalıyordu. Gerçi, M. ö. IV-III. yüzyıllara ait mahallî lejand ve yazı ile Side'de darbedilmiş gümüş ve bronz sikkeler bilim alanınca yüz yıldan fazla bir zamandan beri malûm olup bunlardan faydalanılmakta idi. Yunan ve Fenike harflerini ihtiva ettiği farkedilen bu Side meskûkâtı yazısını çözmek için

denemeler bile yapılmıştı. Buradaki yazımızda, bu eski çözümlene denemelerinin teferruatına girişmek yersiz olacaktır; çünkü hâlen elimizde 2 adet Yunanca-Side dili *bilinguis*'i bulunmaktadır. Yalnız bu vesile ile, benim bildiğime göre, en son olarak Side meskûkâtı lejandlarıyla iştilal eden J. P. Six'in şu etüdünü kaydedelim: (The Numismatic Chronicle XVII, 1897, s. 194-206 ve Lev. IX). ve J. P. Six'ten evvel bu sahada çalışanlardan Duc de Luynes (1846), O. Blau (1852 ve 1855), W. H. Waddington (1861) ve J. Friedländer (1877 ve 1883)'in adlarını da hatırlıyalım J. P. Six'in, kendi "çözümlemesini," şüpheli addetmesine ve isabetli olarak şu cümlelerle fikir beyan etmesine hak vermek icap eder (ayn. yr. s. 204 v. 206): "*Cependant, malgré tous ces arguments allégués en faveur de l'interprétation proposée, je ne me dissimule pas qu'elle est loin d'être certaine.... Pour en juger avec certitude et reconstruire l'alphabet en entier, il faudra attendre que nous soyons en possession d'inscriptions archaïques trouvées à Sidé même. Jusque là nous aurons à nous contenter d'hypothèses plus ou moins probables.*"

R. Paribeni ve P. Romanelli, Side'de bir evin içinde bulmuş oldukları ilk Yunanca-Side dili *bilinguis*'ini 1915 yılında yayımladıkları zaman (Studi e ricerche archeologiche nell' Anatolia Meridionale, Roma 1914, sütun 128-129) bundan istifade edip bir netice sağlayamadılar. Ne kendileri ve ne de fikir almak üzere müracaat ettikleri bilginlerden her hangi biri, başka anıtlar üzerindeki Side yazısını bilmemekte idiler. Bu sebepten, bu *bilinguis*'in nâşirleri, Side yazısının, ne yerli Anadolu alfabelerinden biriyle ne de Sami, Kıbrıs ve eski Ermeni yazısı ile alâkalı olmadığını kaydetmekle iktifa ettiler. Hiç kimse de, aynı yazının uzun müddetten beri tanınan Side meskûkâtı üzerinde görüldüğü hususunda kendilerinin dikkatini çekmedi. Binaenaleyh Side yazısının çözümlenmesi için hiç bir tecrübe de yapılmadı. Haddi zâtında bu ilk *bilinguis* dahi -aşağıda da göreceğimiz gibi- çözümlene hususunda pek az netice verici bir mahiyet arz etmekte idi. R. Paribeni ve P. Romanelli *bilinguis* hakkında şu malûmatı vermekle yetinmişlerdi: "*In una delle cassette cretesi è un cippo rettangolare con base scorniciata. Reca un'iscrizione in greco e in un'altra lingua a me non nota. La prima linea del testo è stata*

— Side metni soldan sağa doğru okunduğu takdirde —, gerçi birinci satırın soldan birinci kelimesinin başında ve ikinci satırdaki kelimenin yine başında aynı işaret görülür. Fakat birinci kelimedeki ikinci, ikinci kelimedeki de üçüncü işaret olarak başka başka şekiller mevcuttur. Bundan başka eğer her iki kelime, aramakta olduğumuz isimleri temsil etselerdi, baba adı, iki kelime vasıtasıyla adak yapının adından ayrılırdı. Keza, — yedi işaretten ibaret olduğu için — eğer biz ilk satırın soldan birinci kelimesini “Artemon” olarak okusak, bu takdirde ikinci satırdaki kelimenin, “Athrippos” adının genitiv (nin - hâli) ’ini göstermesi hususu imkânsızlaşır. Yani birinci kelimenin işaretlerine verilen a-r-t-e-m-o-n kıymetleri ikinci satırdaki kelimenin işaretlerine tatbik edilse ve henüz okunamayanlar da birer soru işareti ile ifade edilse “a-o-?-o-r-a-?-o-?” gibi bir netice çıkar; bu ise, tahmin edilen Athrippos adına her hangi bir surette uymamaktadır. Metnin Side’ce olan kısmında baba adının terk edilmiş olması ve yahut yazıtın nâşirleri tarafından baba adının yanlış olarak okunmuş bulunması ihtimaline karşı yapılabilecek bir itirazın vukuunu şimdilik tasavvur edemeyeceğiz. Eğer baba adı bırakılmış olsa, kanaatimize göre her hangi bir çözümleme imkânı bahis konusu olamaz, zira Sidece olan kısımda — soldan sağa veya sağdan sola doğru okunan — bütün kelimeler, işaret adetlerinin neticesine göre, “Artemon” tarzında bir okumayı sağlayabilirler. Bundan başka, Side kısmında kısaltmaların veya (ekler yardımıyla!) kelime uzatmalarının vukuunu da hesaba katmak lâzımdır. R. Paribeni ve P. Romanelli tarafından görülmemiş bulunan J. P. Six’in biraz evvel temas ettiğimiz çözümlemesini de bu neticelere eklessek dahi yine şahıs adlarını okumakta başarı gösteremeyecektik. Zira J. P. Six’in “çözümlemesi”, tıpkı seleflerinki gibi ispatı gayri kabil esaslara dayanmakta idi.

1914’te İtalyanlar tarafından bulunan bu bilinguis, Side’de 1948 yılından beri Türk Tarih Kurumu adına Prof. Dr. Arif M. Mansel (İstanbul) tarafından başlanılmış olan kazıda henüz tekrar ele geçirilememiştir; çünkü İtalyanların, içinde bu yazıtın bulunduğu ev ve o evin sahibi hakkında verdikleri bilgi nâkıstır. Bu meseleye dair, hâlen Milano’da bulunan Prof. Paribeni’ye sorduğum sualler de-bu âlimin eski notlarının zâyi olması dolayısıyla cevapsız kalmıştır. İtalya’dan yazıtın resimlerini temin etmek keza

mümkün olamamıştır. Bu itibarla 1914'te yayımlanan estempajı burada tekrar basmakla iktifa etmek zaruretindeyim (bk. res. 1).

1949 yılında Side kazısında yeni bir bilinguis bulundu. Daha başka Side yazıtları meydana çıkıncaya kadar bu bilinguis'in, Side yazısının çözümlenebilmesi için anahtar vazifesini görmesi gerekmektedir. Side'de bulunan Yunanca yazıtları yayımlıyacak olan Prof. E. Bosch (İstanbul),-Prof. Arif M. Mansel'in lütfetmiş olduğu müsaade ile-bu yeni bilinguis'in estempajının incelenerek yayımlanması işini bana tevdi etmiş bulunmaktadır. Orijinalinin henüz resimleri çekilmediğinden estempajının fotoğrafını aldırđım (res. 3) ve aynı zamanda estempajdaki işaretlerin üzerinden çini mürekkeple geçtim (res. 4). Prof. Bosch'un beyan ettiğine göre yazıtın yüksekliği 26 cm. dir. Üst yüzeyinde, bir heykelin yerleşebilmesini mümkün kılmak için ayak izi yuvaları bulunmakta olup bunlar İmperator Claudius (M. s. 41-54) zamanına ait-bizi burada alâkadâr etmiyendiğeri bir yazıt için tekrar kullanılmıştır. Estempaja göre Side'ce olan en üst satırın uzunluğu 49 cm. ye baliğ olmaktadır. Maalesef yazıtın sol kenarı kırıktır. Bu itibarla ne Side metni ve ne de Yunan metni tamam değildir. Yunanca metnin satır başlangıçlarında, tamamlanması kolay olan 1-2 harf zâyi olmuştur ; halbuki Side işaretlerinin zâyi olan miktarını ancak tahmin yolu ile tayin etmek mümkündür. Eğer Side yazısı ile yazılmış satırın sola doğru taşıyıp Yunanca metni de açacağı farzedilirse, bu takdirde Side metninde 6-7 işaret eksik olabilir. Böyle bir keyfiyet vârit değilse işaret kaybı Side metninde 2-3'e çıkabilir. Bilinguis'teki Yunan harflerinin karakterine göre yazıt M. ö. III. yüzyıl olarak tarihlendirilebilir ; halbuki Artemon bilinguis'i muhakkak ki daha yeni olup M. ö. II. yüzyıla maledilebilir. Sahibine atfen bu yeni bilinguis'e *Apollo-nios yazıtı* adını vereceğiz. Daha kesin bir tarih tespiti, yazıtın üzerinde bulunduğu kaidede görülüp, adı : "*Artemon oğlu Side'li heykeltraş Mnaseas*," suretinde okunan heykelin sanatkârını tanıdıktan sonra mümkündür, fakat henüz bunu tayin edemiyoruz.

Evvelâ bilinguis'in Yunanca kısmının bir kopyesini, bunun çevri-yazısını verelim ve tek satırlık sanatkâr yazıtı ile birlikte tercümesini yapalım :

[A]ΠΟΛΛΩΝΙΟΣΑΠΟΛΛΟΔΩΡΟΥ	[ˈA]πολλώνιος Ἀπολλοδώρου
[T]ΟΥΑΠΟΛΛΩΝΙΟΥΑΝΕΘΗΚΕΝ	[τ]οῦ Ἀπολλωνίου ἀνέθηκεν
[EI/I]ΚΟΝΑΤΗΝΛΕΑΥΤΟΥΘΕΟΙΣΠΑΣΙ	[ei/i]κόνα τὴν δ'ἑαυτοῦ θεοῖς πᾶσι
[M]ΝΑΣΕΑΣΑΡΤΕΜΩΝΟΣΣΙΔΗΤΗΣ	[M]νασέας Ἀρτέμωνος
ΕΠΟ[Ι]ΗΣΕ	Σιδήτης ἐπο[ι]ήσε

Apollonios, Apollodoros'un (oğlu),
Apollonios'un (oğlu), kendi heykelini
bütün tanrılar için rezetti.

Artemon'un (oğlu) Side'li Mnaseas (onu, yani heykeli) yaptı.

Gördüğümüz veçhile hem adağı yaptıran, hem de sanatkâr âdeta tamamen Yunan isimleri taşımaktadırlar. Diğer taraftan —üzerinde bir fikir yürütebilecek bir durumda bulunduğumuz müddetçe— Artemon yazıtındaki (res. I) adlar da Yunanca olarak kabili izahırlar. Side'den meydana çıkarılan Yunanca yazıtlar yayımladıkları vakit —Side gibi büyük bir liman şehrinde muhakkak Side'ce olmaları icap etmiyen— yerli isimlerin de mevcut olup olmadıkları tesbit edilebilecektir.

Eğer Apollonios yazıtı bir bilinguis durumunda ise, bu takdirde Side'ce olan kısımdaki üç şahıs adının aynı işaretle başlaması ve birinci şahıs adının, —genitiv halinde bulunan— üçüncü şahıs adı ile hiç olmazsa kısmen aynı olması gerekir. Böyle bir durum ancak Side metninin sağdan ilk üç kelimesinde göze çarpmaktadır ; ve böyle bir keyfiyet ise Side yazısının sağdan sola doğru okunması gerektiğini gösterir, zira üç şahıs adı için biraz evvel vazetmiş olduğumuz şartların hepsi ancak bu suretle tahakkuk etmektedir.

Okuyuculardan, aynı zamanda (res. 11) 'deki işaretler listesine müracaat etmelerini de rica ederek evvelâ Sidece olan kısmın çözümlerini yapalım ve harf kıymetlerini yerlerine koyalım :

p-u-l-u-n-i(?)-o(??) p-u-r-d-u-r-s(??) p-u-l-u-n-i(?)-o(??)-a-s(??)
m-a-s'(?)-a-r-a (?)-e (?) -o (??) - [. . . . .]

Yukarıdaki ilk neticeden, bu harflerin ifade vasıtalarını yaptığı dilin tasrihi olduğu derhal farkedilebilir. İkinci kelimenin sonunda, gentiv singularis (nin- hâli, tekil) eki olarak görülen ve (res. 11)'deki Listede 9 uncu işaret olarak tarafımızca (s??) suretinde kıymetlendirilen harf mevcuttur. Üçüncü kelimenin genitiv'i ise, (a + 9

No. lu işaret) olarak nihayette bulunmaktadır. Eğer ilk kelimenin son işareti (res. 11, No. 6) “o”, değil de bilâkis bir nominativ (yalın hâli) eki ise, bu takdirde üçüncü kelimedeki genitiv'in (-as?) ile teşkil edilmesi gibi bir keyfiyetle karşılaşırız; binaenaleyh eğer 6 No. lu işaret (s?) kıymetini haizse, hiyeroğlif Hititçesindeki şahıs adlarının ekseriya genitiv hâli ile olmayıp nominativ'e bir possessiv sufiks'i olan (-sas)'ı eklemekle teşkil edilmesi (meselâ X'-onun, X'-in) gibi bir vaziyeti burada da görmüş bulunacağız. Maamafih burada böyle bir hususun tefriki şimdilik mümkün değildir. Fakat buna mukabil 6 No. lu harf birinci kelimenin köküne ait ise, bu takdirde Eski Anadolu dillerinde ekseriya görüldüğü gibi, eksiz bir nominativ hâli mevcut olabilir. O zaman da ikinci kelimenin genitiv'i yalnız 9 no. lu işaretle (krş. res. 11), üçüncü kelimenin genitiv'i ise (a + 9 No. lu işaret) ile teşkil edilebilir. Yazıt tamam olmadığı için dördüncü ve beşinci kelimelerin mânâsını tahmin hakkında mutalaa beyan etmiyeceğiz.

Side yazısının sağdan sola doğru bir istikamette gitmesi, umumiyetle Eski Anadolu'nun ekser yazı sistemlerinde görülen bir keyfiyettir. Meselâ Lidya ve Frikyaya yazısı ekseriya sağ-sol istikametinde yahut ender ahvalde *boustrophedon* vaziyetinde; Karya yazısı umumiyetle sağ-sol (?) istikametinde; Mysia-Frikyaya sınır ülkesinde bulunmuş olan bir yazıt ise (krş. J. Friedrich, *Kleinasiatische Sprachdenkmäler*, 1932, s. 140 v. d.; keza bk. *Klio* XXV, 1932, s. 24 v. dd.) yine sağ-sol istikametindedir. Hitit hiyeroğlif yazısı, tek satırlı kitabelerde sağ-sol istikametinde olup çok satırlı kitabelerde ise *boustrophedon* durumundadır. Ancak Likyaya yazısı, sağ-sol istikametinde olan bazı sikke lejandları müstesna, bu devrin soldan sağa doğru bir istikamet taşıyan yegâne Anadolu yazı sistemidir.

Side dilinin ait olduğu lisan grubunu tefrik hususunda *Apharesis* hâlinin görülmesi, yani adı geçen her üç şahıs adında da başta gelmesi gereken “a”, sadalı harfinin terk edilmiş bulunması bilhassa mühim bir keyfiyettir. İkinci gelen şahıs adlarında (l-r) değişimi keza mühimdir. Artemon-yazıtında da aynı vaziyete şahit olmaktayız. Bu hususları belirttikten sonra, şimdi, halli için biraz daha başarı ümid ederek, Artemon-bilinguis'ini tekrar ele alalım :

Estampaj fotoğrafına göre tarafımca yapılan desen (res. 2) gözden geçirilecek olursa Artemon-yazıtının Side'ce olan birinci

satırının ortasındaki kelimenin, —Apollonios-bilinguis'inden elde ettiğimiz harf kıymetlerinin tatbikiyle— “a-r-t-m-u-n,, suretinde okunması icap ettiği derhal anlaşılır. Böylece “t,, (krş. res. 11, No. 18) ve “m,, (krş. res. 11, No. 11) sadaları da bulunmuş oluyor demektir. “Artmun,, şeklinde okuduğumuz şahıs adını takip eden kelimenin sonunda genitiv eki olarak (s ?) suretinde kıymetlendirdiğimiz (krş. res. 11, No. 9) harf mevcut bulunduğundan dolayı, bu kelime baba adının genitiv halinde yazıldığı gerekmektedir. “A,, sadasını kaale almazsak, yani yine bir aphaire-sis keyfiyetini gözönünde tutarsak, bu kelimenin ilk harfi, ona tekabül eden Yunanca ismin ikinci harfine göre kıymetlenir, yani “θ,, suretinde okunur. Buna göre satırın son kelimesini şöyle okumaktayız : θ-a-n-p-i(?)-o(??)-s(??). Bundan da, bilinguis'in Yunanca kısmının ikinci satırındaki baba adının ancak “ΑΘΗΝΑΙΩΝ,, olabileceği neticesi çıkar ; nitekim böyle bir ad, satır boyunca mevcut izlere ve müsait boşluğa pek iyi bir surette uymaktadır. Binaenaleyh tanınmış bir Yunan ismiyle karşılaşılıyor demektir. Halbuki “Αθριππος,, adı —benim bildiğime göre— başka hiçbir yerde görülmez. Bu kıymetleri vazettikten sonra, artık, Side'ce metnin birinci satırının ilk kelimesini okumak güç değildir. Bu kelimenin, birbirine sıkı bir şekilde bağlı iki elemandan mürekkep olduğu anlaşılmaktadır. Birinci elemanda : 3, ikinci elemanda ise : 4 harf mevcuttur. Kelimenin dört harften müteşekkil ikinci kısmını “θ-a-n-?,, suretinde okumakta ve bunda dativ singularis (e-hâli, tekil) görmekteyiz : “Tanrıça Athena'ya,, . Nitekim Yunanca kısmın ilk satırındaki izler de böyle bir adın okunuşuna uymaktadır. Kelimenin üç harften müteşekkil ilk elemanına gelince : Bunun nihayetinde, kendisinden sonra Athena adının gelmesi yüzünden “-a,, zail olduğundan ve hattâ Athena'ya gramer bakımından tetabuk ettiğinden dolayı, “θ-a-n-?,, şeklinde okuduğumuz kelime soru işaretiyle gösterdiğimiz harfin “ā,, suretinde kıymetlendirilebilmesi hatıra geliyor. Böylece, meselâ hiyeroğlif Hititçesinde olduğu gibi (Küpapā=Kybele'ye) vâzih bir Hindo-Avrupa dativ eki ile karşılaşmış bulunuyoruz. Side'ce olan kısımda, Tanrıçanın adından evvel nasıl bir kelime (birinci eleman) görülüyorsa, Yunanca kısmında da “ΑΘΗΝΑ,, dan sonra—bozukluğundan dolayı okunması hiç şüphesiz mümkün olmayan— bir kelimenin mevcut bulunduğu anlaşılıyor. Bu itibarla Athena ile birlikte gelen

kelimeyi maalesef tercüme edebilecek bir durumda değiliz; şu halde Artemon - yazıtının Side'ce olan kısmından, şimdilik ancak has isimlerden başka bir netice elde edemeyeceğiz. Çünkü Yunanca kısmındaki "ΧΑΡΙΣΤΗΡΙΑ," kelimesinin, Side'ce olan metnin ikinci satırındaki kelimeye tekabül etmesi gerektiğine dair bilgi, bize pek fazla yardım edemez. Zâten bu kelimenin sağdan itibaren 3 cü (krş. res. 11, No. 19), 4 cü (krş. res. 11, res 9), 5 ci (ayn. res. , No. 6), ve 7 ci (ayn. res. , No. 15) harflerini okuyamamaktayız. Maamafih, Side metninin ikinci satırında, her ikisi de (s ??) harfi ile (res. 11, No. 9) nihayet bulan birbirine sıkı bir surette bağlı iki kelimenin mevcut olması ihtimali imkân dahilindedir. Artemon - yazıtının Side'ce olan kısmının çevri - yazısı şöyle yapılabilir:

?-i(?) - a θ - a - n - ā (?) a - r - t - m - u - n θ - a - n - p - i (?) - o (??) - s (??) m - a - ? - s (??) - o (??) - a - ? - a - s (??)

Gerek Artemon gerek Apollonios yazıtında, hem "a mobile," namiyle maruf *aphairesis* hali, hem Side kelimeleri arasındaki sadalı harflerin de zail olması keyfiyeti, buna mukabil gemination'un (aynı harfin iki defa yazılması) mevcut olmaması hâli dikkati çekmektedir. Nitekim Artemon: *Artmun* tarzında; Athenippos: *θanp-* suretinde; Apollodoros ise: *purdur* vaziyetinde görülür. Sonuncu kelimeye bundan başka, yukarıda ζειγάρα < *ζειγαλά kelimesinde de şahit olduğumuz bir l/r değişimi mevcuttur. Bütün bu tezahürler, bilhassa Lidce ve Likce gibi Anadolu'nun 'daha yeni' devirlerdeki Hindo-Avrupaî dillerinde görülen tipik hususiyetlerdir. Burada daha fazla teferruata girişecek değiliz, çünkü dil bakımından yapılacak bir mukayese için, hâlen mevcut olandan daha fazla miktarda malzemeye ihtiyaç vardır. Yalnız şu noktaya da işaret etmek lâzımdır ki Pamfilya - Yunancasında, tıpkı Side'cede olduğu gibi aynı *aphairesis* hâli vardır. Meselâ:

Θαναδῶρου olduğu gibi ['A] θανάδωρος ve 'Αθαναδῶρα da vardır (krş. Likce: *tēnegure* = 'Αθναγόρας).

Φορδίσσις, Φορδισίου, Φορδισία, olduğu gibi 'Αφορδισσις, 'Αφορδισίου de vardır.

Πελλὰβουρις, Πελώραυ, olduğu gibi 'Απελλαβουρις, 'ΑπελαυρουF de mevcuttur (krş. Likce: *pulenjda* = 'Απολλωνίδης, Lidce: *pldāns'* = 'Απόλλων). Pamfilya'daki Yunan lehçesinden örnek olarak verilen bu kelimeler—bir tanesi müstesna—Bechtel'in "Die griechischen Dia-

lekte, cilt II,, 'sinden alınmıştır. Bu münasebetle, Pamfilya-Yunancası şivesi ile ilgilenenler için aşağıdaki literatür tavsiye edilebilir:

A. Bezenberger, Beiträge zur Kunde der indogermanischen Sprachen V, 1881, s. 325 v. dd.

P. Kretschmer, Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung (Kuhns Zeitschrift), XXXIII, 1895, s. 258 v. dd.

R. Meister, Berichte über die Verhandlungen der sächsischen Gesellschaft der Wissenschaften, 1904, s. 3 v. dd.

R. Meister, Berichte über die Verhandlungen der sächsischen Gesellschaft der Wissenschaften, 1905, s. 272 v. dd.

A. Meillet, Revue des études grecques XXI, 1909, s. 413 v. dd.

Fr. Bechtel, Die griechischen Dialekte, cilt II, Die westgriechischen Dialekte, 1923, s. 796 v. dd.

E. Täubler, Glotta XV, 1926, s. 146 v. dd.

A. Ronconi, Il dialetto della Panfilia. Studi italiani di filologia classica N. S. VIII, 1930, s. 25. v. dd.

P. Kretschmer, Introducción a la lingüística griega y latina 1946, s. 174 v. d.

Side'cenin, Pamfilya'daki Yunan lehçesine tesir eden yerli dil olduğu yahut bu dillerden biri olduğu belki istikbalde daha fazla delillerle ispat edilebilecektir.

Şimdi Side meskûkâtı lejandlarına geelim: Yukarıda zikredilen J. P. Six'in etüdünden başka "G. F. Hill, Catalogue of the Greek Coins of Lycia, Pamphylia and Pisidia 1897, s. 143 v. dd. ve Lev. XXVI,, de yayımlanan ve aynı zamanda -Dr. Sabahat Atlan (İstanbul) tarafından lütfen tetkikime sunulmuş olan- Side meskûkâtının mulajlarından da faydalanmış bulunuyorum. Dr. S. Atlan, Side meskûkâtı tarihi hakkında bir tez hazırlamakta olduğundan dolayı, kendisinin mevzuuna tecavüz etmek istemiyorum; bu itibarla tarihlere meselelerine ve sikke resimlerine teferrüatla girmeksizin, sadece bu meskûkât lejandlarından bahsetmekle iktifa edeceğim. Res. 5-9'da Side meskûkâtında görülen beş muhtelif lejandın desenlerini yayımlamış bulunuyorum. Tabiiyle daha başka varyantlar da gösterilebilir, fakat bunlar ne Side yazısının çözümlenmesinde ve ne de Side yazısı tarihinin aydınlatılmasında bir fayda sağlayamayacaktır. Sekiz yahut, 21 No. lu şekil (krş. res. 11) iki işaret olarak kabul edildiği takdirde,

dokuz harften müteşekkil bu lejandlardan başka, meskûkât üzerinde, bazen iki veya üç grupta toplanabilecek bir hayli tek tek işaretler de mevcuttur. Elime geçmiş olan malzeme üzerinde bu işaretlere rastladıklarımı res. 11'deki listenin "Side,, hanesine yerleştirdim. Bu işaretlerin, sikke dâriblerinin, sanatkârların, tanrıların veya memurların adlarına delâlet edecekleri, yahut ta belki tarihlendirilme hususunda bir fayda sağlayabilecekleri imkânı mevcutsa da bunlar Side dilinin çözülmesine yaramamakta fakat ancak Side alfabesindeki harflerin miktarını arttırmaktadırlar.

Side meskûkâtı lejandlarında görülen işaretlerden hiç birisi, iki bilinguis'in verdiği netice yardımı ile kesin bir surette okunmamaktadır. Daima Apollon'dan sonra lejandın geldiği gözönünde tutularak "ΣΙΑΗΤΟΥ,, 'nun Side'ce olan mukabilinin lejandda da görülmesi hususu farzedilse, bu takdirde lejandların nihayetinde " s ??,, işaretinin (res. 11, No. 9) mevcudiyeti ile, Side'ce bir genitiv singularis(nin-hâli tekil)'in "ΣΙΑΗΤΟΥ,, daki genitiv singularis hâline tekabül edebilmesi gibi bir keyfiyetle karşılaşılır. Binaenaleyh, lejandların sağdan sola doğru ilk dört harfi "s'-i-d-e,, suretinde okunabilir ve bu dört harften sonraki işaretlerde res. 11, No. 21, 17 ve 5) her halde bir *ethnikon-eki* beklenebilir. İkinci işaretin (res. 11, No. 5) "i,, olarak okunması *puluni*=(Apollonios) adına uymakta, fakat *ῥanpi-*=(Athenippos)'e daha az bir tetabuk arz etmektedir. Maamafih Side lisanında " s ??,, işareti ile (res. 11, No. 9) nihayetlenen başka nominal formların mevcut bulunduğu (krş. Artemon - yazıtının 2 ci satırı : ki burada akkusativ pluralis'tir ?) ve yerli Pamfilya şehir adlarının Yunançada hayli değişmiş bir sada gösterdiği kabul edilecek olursa, bu meskûkât lejandlarının çözümlenmesinden sonra olduğu gibi çözümlenmelerinden evvel de şüpheli davranmak gerektiği anlaşılacak ve durumun aydınlanabilmesi için yeni malzemenin beklenebilmesi gerekecektir. Bu itibarla meskûkât lejandlarında hattâ yerli isimleri yahut ta Side Apollo'sunun bir *epitheton*'unu arıyanlar hiç şüphesiz dolaşık yollara sapacaklar ve bu işten vaz geçme mecburiyetinde kalacaklardır.

Kendilerince Pamfilya meskûkâtının Yunanca lejandları malûm olmıyanlar veya bu lejandları elde edemiyenler için aşağıda bunlar toplu olarak sıralanmıştır :

ΕΣΤΦΕΔΙΙΥΣ	sonraları:	ΣΤΛΕΓΠΙΥΣ	sonraları:
ΕΣΤΦΕΔΙΙΥΣ	ΑΧΠΕΝΔΙΩΝ	ΣΤΛΕΓΠΙΥΣ	ΣΕΛΓΕΩΝ
ΕΣΤΦΕΔΙΙΥ		ΣΤΛΕΓΕΥΣ	
ΕΣΤΦΕΔΙΥ		ΣΤΛΕΓΙΟΝ	
		ΣΕΛΕΓΙΟΝ	

[Σ]ΕΛΥΦΙΥ[Σ], sonraları: ΣΙΔΥΕΩΝ

ΦΑΝΑΨΑΣ ΠΡΕΠΙΑΣ sonraları: ΑΡΤΕΜΙΔΟΣ ΠΕΡΓΑΙΑΣ

Son olarak Res. 11'deki işaretler listesine teveccüh edelim: Bu listede şimdiye kadar malûm 24 Side işareti gösterilmiş bulunmaktadır. Liste hakkında bazı noktalara işaret edelim: Apollonios yazıtında 14, Artemon yazıtında ise yine 14 işaret mevcuttur. Meskûkât lejandları 8 (veya 9?) işarettten mürekkeptirler; bunlara, asıl lejandla hiç ilgisi olmıyan 7 işaret te ilâve edilmelidir. Cetvelin "Side,, hanesinde görülen 15 işarettten 3 numaralı olanı, Apollonios yazıtındaki l- harfinin, 12 numaralı olanı ise yine aynı yazıt-taki s'(?)- harfinin, ihtimal aynıdır. 24 numaralı işaret 22 ve 17 numaralı işaretlerin bir ligatürüdür. Meskûkât işaretlerinin 12, 14 ve 16 numaradaki varyantlarından, —diğer yazı sistemlerine de has olduğu veçhile— basitleşmeye doğru bir gelişme sezilmektedir. Maamafih meskûkât üzerindeki yazılarla, Apollonios ve Artemon yazıtları arasındaki zaman fasılası, esaslı bir yazı tekâmülünü gerektirebilmek için çok kısadır. Apollonios yazıtındaki harflerin şekli köşelidir, Artemon yazıtındakiler ise daha yuvarlak ve daha işlektir. Meskûkât üzerinde ise hem köşeli, hem de inhinalı harf tiplerine rastlanır. Sırf bir harf yazısı sisteminde olduğundan dolayı, Side işaretleri miktarının yeni buluntular sayesinde esaslı bir surette artmıyacağını tahmin edebiliriz. Likya yazıtında 29, Lidya alfabe-sinde 26, Karya yazıtında ise 39(?) işaret mevcuttur. Çözümlemesi tamamlanmış addedilebileceğinden dolayı, Lid alfabesindeki işaretleri —mukayese maksadiyle Res. 10'da toplu bir şekilde vermiş bulunuyorum. Likya yazısındaki müteaddit işaretlerin çevri— yazıları ise, haklı olarak münakaşalı bir vaziyettedir. Karya yazısına gelince: işaretlerinin Sayce ve Bork tarafından verilmiş olan kıymetlerinin (krş. J. Friedrich, Kleinasiatiscbe Sprachdenkmälar, 1932, s. 156) ekserisini gayri muhtemel addettiğim için, şimdilik bu yazı sistemi hakkında bir şey söylenilmemesi gerekir. Sırası gelmişken Lid alfabesi üzerinde duralım ve Lidcede hem kısa, hem de uzun vokallerin bulunduğuna ve aynı zamanda muhtelif l-, n-, s- ve t-

sadaları için muhtelif harflerin kullanıldığına işaret edelim. Side yazısında da buna benzer hususların varid olabileceği ihtimali mevcuttur. Lidya, Likya ve Karya yazısında olduğu gibi Side alfabetinde de yabancı işaretlerin yanı başında Yunan harfleri de (krş. Res. 11, No. 1, 7, 16) kullanılmaktadır. Side yazısındaki yabancı işaretlerin menşei hakkında fikir beyan etmiyeceğim. Side alfabetinin tamamlanmış bir durum arzemesini ve çözümlenmesini beklemek zaruriyetindeyiz. Her halde çözümlemenin bu günkü durumu, Side yazısının okunmasını daha ileri götürebilmek için "işaret benzerliklerinin,, esas ittihaz edilmemesini istilzam etmektedir. İşaret benzerlikleri ancak ikmal edilmiş bir çözümlemeden sonra yazı tarihi mukayeselerine yarıyabilir. Side yazının katı devri hakkında, malûm malzemeye istinaden, henüz bir şey söylenemez. Maamafih, bende —Side yazısının Lidya ve Likya alfabeleri gibi, M. ö. I. bin yılının ilk yarısından daha pek geriye götürülmemesi gereken— nispeten yeni bir keşif olduğu hakkında bir intiba uyanmış bulunuyor.

Side bilinguisleri ihtimal bazılarına ehemmiyetsiz görünse bile, onların önemleri küçümsenmemelidir. Yunan dilinin tarihinde, ilk defa olarak, bir Yunan dialektinin bir temel-lisanını inceleme imkânı hasıl olmaktadır. Side hâfirlerinin bize Side yazı ve dilinde daha başka yazıtlar bulmalarını ve bu suretle Eski Anadolu'nun bu yeni lisanına daha derin bir surette nüfuz etmemizi mümkün kılmalarını ümit edelim.

